

**XƏZƏR UNIVERSİTETİ:
FƏLSƏFİ-PSIXOLOJİ SÖHBƏTLƏR/SEMİNARLAR
8 NOYABR 2013, MƏRMƏR SALON**

HAMLET İSAXANLI: PLATON VƏ SEVGİ FƏLSƏFƏSİ

Sevgi və fəlsəfə

Sevgi insanla yaşiddir. Poeziya, yəqin ki, sevgini tərənnüm etmək üçün yaranıb. "Müdrikliyə sevgi" sözü ilə tərif edilən fəlsəfə poeziyadan daha gənc, insanın insana sevgisindən isə müqayisəolunmaz dərəcədə çox gəncdir. Sevgi bəşəriyyətin böyük qəhrəmanları və zəka sahibləri, dahi sayılan insanları ilə sadə insanlar arasında fərq qoymur, hamını öz toruna salıb əsir edir, hamının gözüne işıq gətirib, hamını xəstələndirə bilər.

Sevgi təbiətin istədiyi, bizdən asılı olmayan möcüzədir. Sevgi bir tərəfdən aclıq və susuzluq kimi təbiidir, təbii ehtiyacdır. Təbiətin bu qanunu, qız-oğlan cazibəsi kiçik yaşlardan müşahidə olunur. Digər tərəfdən, sevgi təbiətin yaratdığı birlik fəlsəfəsinin əsasında dayanır; oğlan və qız, kişi və qadın birləşir, dünyaya yeni insan gəlir. Dünya insanlarla dolur, sevgi davam edir. Qarşılıqlı sevgi gözəldir, o,

**Sevgi bəşəriyyətin
böyük
qəhrəmanları və zə-
ka sahibləri, dahi
sayılan insanları ilə
sadə insanlar
arasında fərq qoy-
mur, hamını öz to-
runa salıb əsir edir,
hamının gözüne
ışığı gətirib, hamını
xəstələndirə bilir.**

doşluğun təməlinə dayana bilir. Birtərəfli sevgi məyusluq gətirsə də, heyranlıq və gözəllik duyğusu sevinin həyatını mənalandırır, həyatına, uzun müddət olmasa da, işıq saçır.

Sevgi haqqında kişilər qadınlardan qat-qat çox yazmışlar, kişi şairlər və kişi filosoflar qadınlardan çox və (qadınlardan üzr istəyirəm) daha böyük və məşhur olmuşlar. Bu baxımdan sevgi haqqında əsərlərdə sevginin mahiyyəti barədə birtərəfliliyin mövcudluğu, kişi görüşlərinin hökm etdiyi faktır. Mişel Monten'in fikri başadüşüldür: qadınlar qaydalara əməl etmək istəməyəndə günahları yoxdur, çünki qaydaları kişilər yazıb, üstəlik, qadınların rəyini soruşmadan.

Sevgi haqqında, sevmək və sevilmək istəyənlər haqqında, gerçəklik və xəyal, cazibənin şirinliyi və eşqin dəlilikləri, sevmək qabiliyyəti, qısqançlıq, eşqin hər cür vəzifə və dəyərlərə meydan oxuması, eşqin bitib-tükənməz tərənnümü haqqında burada söhbət açmıram, əvəzində, oxumaq və həyəcanlanmaq həvəsində olsanız, "Sevgi və Poeziya" adlı yazıma baxmağı məsləhət görürəm (Azərbaycan Sevgi Poeziyası, Birinci kitab. Tərtibçi Hamlet İsaخانlı. Xəzər Universiteti Nəşriyyatı, 2008; səh. 5-26).

Platon sevgi fəlsəfəsi üzrə dərin və gözəl fikirlər söyləmiş və bu barədə çox maraqlı bir əsər yazmış böyük yunan filosofudur. Bu sevgi fəlsəfəsini yaxından izləmək və müzakirə etmək üçün, düşünürəm ki, öncə Platonun həyatı, ideyaları və mühiti haqqında qısa məlumat vermək pis olmazdı.

Platonun həyatı

Platon (" - 428/427" - " - 348/-347") Afinada kübar bir ailədə doğulmuş, yaxşı təhsil almış, musiqi və poeziya ilə yaxından maraqlanmışdır (bizim eradan əvvəlki bir tarixi, göstərmək üçün b.e.ə. kimi qısaltma əvəzinə mənfəi işarəsi işlətməyə üstünlük veririk, məsələn, "b.e.ə. 428-ci il" əvəzinə "- 428" yazmaq fikrindəyik). 20 yaşında Sokrateslə yaxından tanış olmuş, bu tanışlıq onun maraqlarını və ümumiyyətlə həyatını dəyişmişdir. Platon əvvəl çox məşğul olduğu şeir və incəsənəti rədd etmiş, yazdığı şeirləri yandırmış, özünü elm və fəlsəfəyə həsr etmişdi. Deyilənə görə, Sokrates yuxusunda qu quşu görmüş, quş onun sinəsində oturmuş, sonra mahnı oxuyub yüksəklərə uçubmuş. Ertəsi gün Platonla rastlaşan Sokrates yuxunu yozaraq "bax budur mənim qu quşum" deyibmiş. Qeyd edək ki, rus dilində və onun təsiri ilə Azərbaycan dilində Sokrates'i qısaldıb "Sokrat" kimi yazırlar.

“-388/-387”-də
(təqribən 2400 il
əvvəl!) Platon
başına yığdığı
həmfikirləri və
tələbələri ilə Afina
yaxınlığındakı
Akademus bağında
riyazi və fəlsəfi
problemlərlə
məşğul olmağa
başlamışdı. Bu
hadisə Platon
tərəfindən
Akademiyanın
təsis edilməsi kimi
şərh edilir.

Platona aid edilən aşağıdakı sözlər Antik yunan dövrü, Sokrates və Platonun özü haqqında müəyyən fikir yarada bilər: “mən Tanrıya minnətdaram ki, barbar deyil, yunan olaraq doğulmuşam, kölə deyil, azad insan olaraq doğulmuşam, qadın deyil, kişi olaraq doğulmuşam, ən əsası isə odur ki, dünyaya Sokrates zamanında göz açmışam”. “Yunanlar içində ən müdrik şəxs” olan (rəvayətə görə Delfoi kahini belə deyibmiş) Sokrates müdrikliyin və əxlaq fəlsəfəsinin zirvəsi sayıla bilən, filosofcasına həyat sürmüş və dünyadan filosof ölümü ilə getmiş gerçək, amma əfsanələşmiş bir şəxsdir. O, tələbəsi Platon'a məxsus əsərlərin baş qəhrəmanıdır; digər tələbəsi Ksenofon (Xenophon) da Sokratesə aid dialoqlar və xatirələr yazmışdır. Sokrates özü heç nə yazmayıb.

Sokrates (təqribən “- 470” – “- 399”) öldürüldükdən sonra tələbələri müxtəlif yerlərə dağılmış, bu zaman 28-29 yaşlı Platon Misirə getmiş, orada riyaziyyat öyrənmiş, 4 il sonra Afinaya qayıtmışdı. Siyasətdə fəal rol oynamaq, heç olmazsa, bir hökmdar tərbiyə etmək cəhdləri boşa çıxmışdır. “-387”- ci ildə Platon yunan sivilizasiyasının mühüm mərkəzlərindən biri olan Magna Graecia'ya, yəni Siciliya və İtaliyanın cənubuna səfər etmişdir. O, Sirakuz hökmdarı 1-ci Dionisios'un sarayında yaşamış, lakin, görünür ki, hökmdarı şübhələndirdiyi üçün geri göndərilmişdi. Platon yolda Sparta tərəfdarlarına əsir düşmüş və kölə kimi satılmış, amma onu tanıyan biri tərəfindən azadlığa çıxarılmışdır. “-366”- ci ildə ikinci dəfə Sirakuza, bu dəfə 2-ci Dionisios'un sarayına getmiş, siyasi oyunlar onu müxalif duruma salmış, oranı yenə tərk etməli olmuşdu. Nəhayət “-361”- ci ildə 3-cü dəfə həmin saraya getmiş, bu dəfə daha da ağır vəziyyətə düşmüş, yaxınlıqdakı dostu, Tarento hökmdarı, istedadlı riyaziyyatçı və musiqi nəzəriyyəçisi Arxitas'ın köməyi ilə xilas olmuşdu (deyilənə görə, Arxitas gəmi göndərərək Platonu qaçırmışdı).

“-388/-387”-də (təqribən 2400 il əvvəl!) Platon başına yığdığı həmfikirləri və tələbələri ilə Afina yaxınlığındakı *Akademus* bağında riyazi və fəlsəfi problemlərlə məşğul olmağa başlamışdı. Bu hadisə Platon tərəfindən Akademiyanın təsis edilməsi kimi şərh edilir; Platon təqribən 40 il onun başçısı oldu. Akademiya qapısında “Həndəsəçi olmayan girə

bilməz" şüarının yazıldığı deyilir.

Platondan sonra Platonun seçimi ilə Akademiyaya onun bacısı oğlu olan filosof Speusippus başçılıq etmişdi. Platonun ən istedadlı tələbəsi olan Aristotel'in ("384" – "322") bundan incidiyi və Akademiyayı biryolluq tərk etdiyi və ya Aristotelin Platona qarşı "böyük-küçük münasibətini pozduğu" və Akademiyadan bu səbəblə ayrıldığı deyilir. Müəllimlə yetişmiş tələbə arasında ideya ayrılığının güclənməsi də ayrılmağa təkan verə bilərdi. Bu barədə Aristotelin sözü məşhurdur: "Platon mənim dostumdur, amma həqiqət daha qiymətlidir". Aristotelin Akademiyayı və beləliklə müəllimi Platonu tərk etməsi haqqında Platonun fikri də maraqlıdır: "Aristotel dayçalar onları bəsləyən analarına təpik atan kimi məndən üz döndərdi, məni itələyib getdi" (Laertli Diogen). Aristotelin belə qərar verməsində Afina və Yunanistanın digər bir çox yerində güclənməkdə olan anti-Makedoniya hissləri də müəyyən rol oynaya bilərdi (Aristotel Makedoniya idarəsində olan Stagira'da doğulmuş, atası saray həkimi olmuşdu).

Platonun əsərləri dialoq şəklindədir ("Sokrates'in Apologiyası" adlı məşhur əsəri istisnadır), hər dialoq öz ideyası və dramatizmi, maraqlı və güclü şəxsiyyətləri, ibrətamiz rəvayətləri ilə yadda qalan dramdır, bədii-fəlsəfi əsərdir.

Platonun əsas fəlsəfi ideyaları

**Platon fəlsəfinin,
demək olar ki,
bütün sahələrinə
toxunmuş, sistemli
nəzəriyyələr
yaratmışdır.**

Platon fəlsəfinin, demək olar ki, bütün sahələrinə toxunmuş, sistemli nəzəriyyələr yaratmışdır. Adı Aristokles olan bu istedadlı şəxsin enlikürəkli (və ya genişalınlı?) olduğuna görə "geniş" mənası verən Platon ləqəbini aldığı deyilir. Bu böyük filosofa fəlsəfəni geniş əhatə etməsi baxımından da Platon, yəni Geniş adı vermək olardı. A.N. Whitehead'in geniş yayılmış bir sözü var: Avropa fəlsəfi ənənəsi Platona haşiyələr (qeydlər, şərhlər) silsiləsi kimi səciyyələndirilə bilər.

Platonun ideyalar nəzəriyyəsinə görə maddi dünya ikinci dərəcəlidir, gerçəkliyi əks etdirmir, var olan, mövcudiyət ideyalarıdır. O, hər şeyi ideyaların müəyyən etdiyini irəli sürən idealizmin qarçısıdır. Çoxluğu təmsil edən hər şeyin, hər adın (insan, çiçək) ideyası (tək bir ideyası!) var (insan ideyası, çiçək ideyası). Bu ideya birləşdiricidir. İnsan ölür, amma bəşəriyyət, insanlıq, insan ideyası yaşayır. Platonun varlıq fəlsəfəsi konkret insanı obyektiv varlıq deyil, varlığın surəti kimi qəbul edir; var olan insandır, insan növüdür. Konkret gözəl adam nisbidir, var olan gözəllikdir. Başqa sözlə desək, duyğularla qəbul edilən hər şey (məsələn, bir şəxsin gözəlliyi) dəyişir, hətta yox olur, ideya, bu halda gözəllik isə əbədidir. Riyaziyyatçının əsas ideyaları: həndəsi fiqur və

**Platona görə,
əsas varlıq ruhdur
və ruhun yüksək
pilləsi olan ağıldır.
Canlıların hər cür
hərəkətlərinin –
fiziki, düşüncə,
hissi hərəkətlərinin
qaynağı və prinsipi
ruhdur.**

ədədlərdir, yəni onun məşğul olduğu mücərrəd dairədir, mücərrəd düzbucaqlı üçbucaqdır, tək ədədlərdir, konkret, əllə çəkilən dairə, düzbucaqlı üçbucaq, 3 və ya 5 kimi konkret tək ədəd deyil.

Platona görə, əsas varlıq ruhdur və ruhun yüksək pilləsi olan ağıldır. Canlıların hər cür hərəkətlərinin – fiziki, düşüncə, hissi hərəkətlərinin qaynağı və prinsipi ruhdur. Səma cisimlərinin, kainatın özünün də ruhu və ağılı var (sonuncuya “aləm ruhu” deyir). Bədən insanın təbiətini əks etdirmir, ruhdur insanı müəyyən edən, bədən ölür, ruh isə ölümsüzdür. Platon özünün “bədən ruh üçün zindandır” fikrini sonralar xeyli yumşaltmış, bədəni müəyyən dərəcədə ruhun təbəçiliyinə vermişdi (“Timaios” dialoqu).

Platon böyük, nəhəng siyasət filosofudur, “dövlət siyasəti necə olmalı”, “hökmdar necə olmalı” kimi suallar Platonu hərtərəfli bir siyasət fəlsəfəsi və ideal dövlət nəzəriyyəsi yaratmağa apardı (“Dövlət”, “Dövlət adamı”, “Qanunlar”). Platona görə, dövləti filosoflar idarə etməli, hərbiçilər qorumaq, sənətkarlar və əkinçilər isə maddi nemətlər yaratmaqla məşğul olmalıdırlar. Platonun siyasət fəlsəfəsində sosialist tipli idarəetmə və təhsil siyasəti mühüm yer tutur.

Platon təbiəti riyazi modellər əsasında öyrənməyin vacibliyini irəli sürmüşdü. Platona görə, bilik (bilgi) gizli mövcud olan (insanda, insanın ruhunda var olan, amma şüurunda olmayan) şeylərin xatırlanmasıdır. Biliyin məkanı başda, hisslərin məkanı ürək və qanda, arzusun, həvəsin (şəhvətin) qaynağı isə belin aşağı hissəsindədir.

“Simpozion” - “Ziyafət”

Platona qədər yunan filosofları öz fəlsəfələrində sevgini xüsusi mövzu kimi araşdırmamış, ona aid tək-tük fikirlər söyləməklə kifayətlənmişlər. Yunan fizik-filosoflarından Empedokles Kainatda iki qüvvənin - Sevgi (philotes) və İxtilafın (və ya düşmənçiliyin, nifrətin, kinin; yunanca – neisos, ingiliscə - strife) əsas rol oynadığını deyir və Kainatın yaranmasını öncə hissəcikləri bir-birinə qovuşduran Sevgiyə bağlayır. Əvvəl tək qüvvə - Sevgi hakim olub. Sonra İxtilaf meydana gəlir. Sevginin hökm etdiyi ilk dövrlərdə İxtilaf kainatın ən ucqar yerlərində, asayışın bərqərar olduğu əsas Sferadan kənarda qalmışdı. Əbədi var olan

Platonun sevgi fəlsəfəsi, əsasən, onun ən məşhur dialoqlarından biri olan "Simpozion" da inkişaf etdirilmişdir. "Simpozion" sevgi haqqında yazılmış ən gözəl əsərlərdən biri və çox güman ki, ən məşhurdur.

köklər (su, torpaq, hava, od) daimi birləşmədə və ayrılmadadırlar; birləşməni - Sevgi qüvvəsi, ayrılmanı isə İxtilaf qüvvəsi həyata keçirir. Sevgi fərqli olanları birləşdirir (amma, xüsusi hallarda, bənzər olanları da birləşdirə bilər). Sevginin gücü çox artanda İxtilaf meydana girir və tərsinə... Empodekles`in daxil etdiyi bu iki qüvvənin qarşıdurması Zərdüştlükdə və digər din və fəlsəfi cərəyanlarda geniş hallanan və daha dərinə işlənmiş Xeyir və Şərin mübarizəsi mövzusunə bənzəyir.

Platonun müasiri Sinoplu (kirik) Diogen isə sevgini işi-gücü olmayan adamların işi hesab edirdi.

Platonun sevgi fəlsəfəsi, əsasən, onun ən məşhur dialoqlarından biri olan "Simpozion" da inkişaf etdirilmişdir. "Simpozion" sevgi haqqında yazılmış ən gözəl əsərlərdən biri və çox güman ki, ən məşhurdur. Sevgini təənnüm etdiyi bu dialoqda Platon həm də Sokrates`in maraqlı obrazını yaratmışdır. Platonun "Simpozion" əsərini mən psixoloqlar, filosoflar və yunan tarixi və mədəniyyəti ilə məşğul olanlar üçün icbari oxu siyahısına daxil edərdim.

Qədim yunancada ziyafət, məclis, qonaqlıq mənası verən "Simpozion" sözünü ingiliscəyə Symposium, fransızca Le Banquet, rusca Pır, türkcəyə Şölen kimi tərcümə etmişlər. Həmin sözdən törəyən Simpozium termini indi elmi fəaliyyət və digər məsələlərə aid böyük toplantılar, konfranslar mənasında işlənir.

Hər şeydən öncə sizə Platonun öz fikir və şərtlərini anlatmağa, əsas fikirlərini çatdırmaya çalışacam. Əsərdə Sevgi və Sevgi tanrısı – Eros, əsasən, eyni mənə daşıyırlar.

Agathon (Aqafon/Aqaton) adlı gənc şair faciə/tragediya yazmaq üzrə ilk zəfərini, yarışmada 1-ci yer tutmasını evində dostları və tanışları ilə, ünlü insanlarla, o cümlədən, Sokrates, məşhur komediya yazarı Aristofanes, həmçinin Phaidros/Fedros, Pausanias, həkim Eriksimaxos ilə bayram edir. Ziyafətdə sevginin nə olduğu barədə fikir söyləmək, danışmaq fikri ortaya atılır. Məclis üzvləri razılışır və hər biri bu söhbətdə iştirak edir. Platon öz sevgi fəlsəfəsini, digər əsərlərində olduğu kimi, əsasən Sokratesin dili ilə nəql edir. Digərləri də dəyərli

fikirlər söyləyirlər. Aristofanesin söylədiyi rəvayət də kifayət dərəcədə maraqlıdır. Sonda məclisə daxil olan Afinanın məşhur dövlət xadimi və sərkərdə Alkibiades (Afina düşmənləri ilə də əməkdaşlıq etmişdi) Sokratesin şəxsiyyəti haqqında maraqlı söhbət edir, açıqlamalar verir.

Əsərin formal quruluşu belədir: bir tanış Apollodor`dan Sokrates`in iştirakı ilə sevgidən söhbət getdiyi ziyafət barədə danışmasını xahiş edir. Apollodor bu əhvalatın çoxdan baş verdiyini və onu həmin ziyafətdə iştirak etmiş Aristodem`dən eşitdiyini bildirir, həmçinin "Sokrates`dən soruşdum, əhvalatın danışılan kimi olduğunu təsdiq etdi" deyir. Beləliklə, Apollodor Aristodemın söylədiklərini yadına salmağa başlayır (Apollodor Sokratesin sadıq tələbələrindən biri olmuşdur).

Ziyafətə dəvət olunmuş Sokrates Aristodemi də dəvət edir. Evə yaxınlaşanda Sokratesdən ayrı düşən Aristodem içəri girir və tezliklə Sokratesin yolda gecikdiyi, bir yerdə dayanıb fikrə getdiyi xəbəri gəlir (bu, Sokrates`də bir adət imiş). Bir qədər sonra Sokrates də içəri daxil olur. Eriksimaxos məclisdə söhbətə üstünlük verməyi və mövzu olaraq Fedros`un sevgi tanrısı Eros`un nə üçün şairlər tərəfindən tərənnüm edilmədiyini fikrini yada salır və söhbəti bu istiqamətə yönəltməyi təklif edir. Sevgi haqqında danışmaq təklifi qəbul olunur.

"Ziyafət" haqqında söhbətimizi aşağıdakı plan üzrə davam etdirəcəm: 1) Sevgi haqqında dörd məclis üzvünün fikirləri, 2) Aristofanesin söylədiyi rəvayət, 3) Sokratesin dili ilə canlandırılan sevgi fəlsəfəsi və 4) Sokratesin şəxsiyyəti barədə qısa söhbət.

Sevgi nədir? Sevginin dörd tərənnümü

Sevgi (Eros - Sevgi tanrısı) ən qədim hissdır (tanrıdır), əvvəl Yer, sonra sevgi yarandı.

Fedros (Phaedros): Sevgi (Eros - Sevgi tanrısı) ən qədim hissdir (tanrıdır), əvvəl Yer, sonra sevgi yarandı, Hesiod da belə yazıb. Gənc üçün sevməkdən, sevilməkdən ləyaqətli heç nə yoxdur. Güzəl yaşamağın ən yaxşı müəllimi sevgidir; sevgi ayıb olandan utanmaq, gözəl olana can atmağı öyrədir – bunlarsız nə dövlət, nə hər hansı insan böyük və xeyirli işlər görə bilməz. Sevənlər bir olanda onlar təhlükə qarşısında möhkəm, dəyanətli olurlar, bir-birini heç vaxt darda qoymurlar. Bir-biri uğrunda ölümə ancaq sevənlər gedə bilərlər. Sevgi uğrunda ölüm şərəfli ölümdür.

Pausanias (Pausanias): İki cür sevgi (iki cür Afrodita ilə bağlı) var: bayağı və səmavi/ilahi. Bir iş öz-özlüyündə gözəl və ya çirkin olmur, iş gözəl həyata keçirilirsə gözəl, pis həyata keçirilirsə çirkin olur. Sevgi də belədir. Bayağı sevgidə nə desən var, bu sevgi bədən istəyidir, ruh deyil. Bu sevgi öz ehtirasını öldürməkdir, bu cür sevən öz ehtirasını öldürüb aralanacaq, öz vədlərini unudacaq. Yüksək mənəvi dəyərə görə sevən isə ömrü boyu vəfalı olacaq, çünki

**Yüksək mənəvi
dəyəərə görə sevən
ömrü boyu vəfalı
olacaq, çünki
sevdiyi insana
sabit bir hisslə
bağlıdır.**

**Sevgi böyük
gücdür, o, hər
yerdədir.**

sevdiyi insana sabit bir hisslə bağlıdır. Bu sevgi sevəndən mənəvi kamillik tələb edir. Bu səbəbdən öz pərəstişkarlarını sınamaq, müəyyən vaxt gözləmək lazımdır, tez təslim olmaq biabırçılıq sayılır. Pul və ya siyasi təsir naminə təslim olmaq da rüsvayçılıq, üzüqaralıqdır (nə qədər ehtiyac olsa da). Bu cür sevgidən heç vaxt nəcib dostluq yaranmaz. Pausanias müəyyən yaş həddinə çatmış oğlana sevgini qıza sevgidən üstün tutur, yəni kişilər arasındakı sevgini daha mənəvi sevgi sayır (Antik yunan dünyasında belə homoseksual sevgi təəccüblü deyildi, yayılmışdı; perslər isə bunu qınayırlarmış). Ümumiyyətlə, yunan əsərlərində kişi gözəlliyindən açıq söhbət açılır.

Eriksimaxos: Sevgi böyük gücdür, o, hər yerdədir. Sağlam başlanğıcda bir cür, xəstə başlanğıcda başqa cür sevgi (Eros) olur. Tibb elmi, əslində, bədənin dolma və boşalma eşiqi, həvəsi haqqında elmdir. Bu həvəslər arasında gözəl və çirkin olanı ayırd etmək, əvəz etmək və tənzimləmək - həkimin sənəti, məharətidir. Soyuq və isti, yaş və quru, acı və şirin və s. bir-birinə zidd kökləri sevgi və barış içində saxlayan tibbdir. Tibb, gimnastika (idman), əkinçilik, musiqi və digər bəşəri və ilahi işlərdə hər iki növ sevgi mövcuddur. Musiqi sənəti nədir? Müxtəlif səslərin həmahəngliyi, barışıq, sevgi içində olması musiqi yaradır. Musiqi - kökə (tonların uyğunluğuna) və ritmə aid sevgi şövqünü bilməkdir. Ziddiyyətlərin birliyi və ya həmahəng olması gözəl sevgi, onların həddini aşan xəstə başlanğıcda bir-birinə bağlılığı isə dağıdıcı sevgi meydana çıxarır. İlin fəsilləri də bir-biri ilə bir ahəng içində birləşəndə il bolluq olur, sağlamlıq gətirir. Amma fəsillər azğın, cilovsuz sevginin hökmü altında qalanda çox şeyi məhv edir, çox şey xarab olur.

Dialogda Pausanias`dan sonra Aristofan danışmalı imiş, Aristofan özünü bir qədər rahatsız hiss etdiyi üçün növbəsini Eriksimaxos`a verir.

Mühazirə oxuyan, adətən, söhbəti kefi istədiyi şəkildə apara bilər və mən bu sərbəstlikdən istifadə edib Aristofanla Aqafonun yerlərini dəyişdirirəm.

Aqafon: Sevginin (Erosun) nə xüsusiyyətləri var? Sevgi öz təbiətinə görə qocalara nifrət edir, gənclərdən isə bir an da olsa ayrılır. Sevgi zərifdir, incədir, yumşaq qəlblərdə məskən salır, kobud ruhu

Sevgi olsa, zorakılıqlar olmazdı.

görəndə uzaqlaşır. Sevgi olsa, zorakılıqlar olmazdı (tanrılar arasında). Sevgi (Eros, sevmə) əzab çəkirsə, bu zorakılıq olmadan baş verir, özü əzab verirsə, yenə də bunu zorakılıq olmadan edir. Yəni, Sevgiyə qulluq edənlər bunu könüllü edirlər. Sevgi cəsurdur, güclülər (tanrılar!) sevgini deyil, sevgi onları idarə edir. Həyat sevgiyə borcludur. Sevgidən böyük ehtiras yoxdur, amma sevgi ağıllı, tədbirli olub öz arzu və ehtiraslarını cilovlaya bilər. Sevgi elə gairanədir ki, insanı gair edə bilər. Sevgi olmadan böyük iş görülməz, şöhrət əldə edilməz. Sevgi ən gözəl və ən ləyaqətli rəhbərdir ki, hamı onun arxasınca getməlidir.

*İnsan öz yarısını, öz sevgisini axtarır. Bütövlük
yanğısı*

Aristofanes: İnsanlar Sevginin (Erosun) hansı nəhəng, qeyri-adi gücə malik olduğunu tam anlayırlarmı? Çətin... Gəlin baxaq görək insan təbiəti necə idi və necə dəyişib.

Əvvəl insanların indiki kimi iki deyil, üç cinsi vardı: kişi, qadın və həm kişi, həm də qadın əlamətləri olan üçüncü cins. Hər üç cinsdən olan insanların bədənləri kürəşəkilli idi, bel və döş tərəflər arasında fərq yoxdu (qabaq və arxa tərəflər yoxdu). İnsanın dörd əl və dörd ayağı vardı. Hər adamın başında əks tərəflərə baxan iki sifəti, iki cüt qulağı və iki ayıb (məhrəm) yeri vardı. Yeriyəndə bir qədər düzəlib, ayaqları üstündə hər iki istiqamətə gedə bilər, ya da tələsəndə səkkiz əl-ayağı ilə sürətlə qaça bilirdi. Kişi cinsi Günəşdən, qadın cinsi Yerdən, qarışıq cins isə Aydan törəmişdi. Kürəşəkilli olmaları da onların bu mənzələri ilə bağlı idi. Onlar çox güclü olmaqla, hətta tanrıların hakimiyyətinə göz dikmişdilər.

Zevs və digər tanrılar onları məhv etmək istəmədilər (qoy tanrılara ibadət edib qurban versinlər). Zevs insanların gücünü azaltmaq, azğınlığına son qoymaq planını həyata keçirdi. İnsanların hər birini ikiye böldü, hər biri zəiflədi və sayları iki dəfə artdı. İnsanlar ayaq üstə, yəni iki ayaqları üstündə yeridilər. Zevs cəzaman davam edə biləcəyini də dedi: əgər azğınlıqları davam etsə,

İnsanlar Sevginin
(Erosun) hansı
nəhəng, qeyri-adi
gücə malik
olduğunu tam
anlayırlarmı?
Çətin...

**İki tay bir-birini
tapanda onları
həyəcan, fəvqəladə
yaxınlıq və sevgi his-
sləri bürüyür, onlar
bir-birindən ayrılmaq
istəmirlər.
Beləliklə, sevgi -
bütövlük yanğısı,
bütövlüyə can atmaq
deməkdir.**

onları da ikiye böləcəm ki, bir ayaqları üstündə tullanmalı olsunlar. Zevsin əmri ilə Apollon insanların başını kəsik tərəfə çevirdi ki, onlar öz kəsilmiş yerlərinə baxıb təvazökar olsunlar. Apollon kəsikləri müalicə etdi, dərinə dartıb kəsik yerlərin üstünü örtüdü və indi qarın dediyimiz yerdə torbanı çəkib bağlayan kimi bir nöqtədə bağladı (göbək). Apollon döşə bir şəkil verdi və bəzi yerlərdə qırıq saxladı ki, keçmişdən bir xatirə qalsın.

Hər kəsilmiş insan şiddətli arzu və ehtirasla öz yarısını axtarır, tapır, qucaqlaşır, təkliddə heç nə etmək istəmir, acından və fəaliyyətsizlikdən ölürdü (bir tay öləndə sağ qalan yeni bir tay tapırdı). Kütləvi qırılma davam edirdi. Zevs'in onlara yazdığı gəldi, insanların ayıb yerlərini (əvvəl yumru tərəfdə idi) kəsilmiş tərəfə, yəni yeni sifət olan tərəfə çevirdi, onlara yol açdı. Yeni qadın və kişilərin bir-biri ilə çütləşmək və uşaq əmələ gətirmək, nəsil vermək imkanı yarandı. Artıq üçüncü, yəni qarışıq cins yoxdu. Kişilərin kişilərlə cinsi əlaqəsi də (dincəlmək üçün) istisna edilmirdi. O zamandan bəri insanların bir-birinə sevgisi əmələ gəldi, iki tay bir-birini axtarır, birləşib bir olmaq və insan təbiətini sağaltmağa cəhd edirlər. Qarışıq cinsə məxsus kürəvari məxluqdan kəsilib kişi olanlar çox arvadbaz olur, kəsilib qadın olanlar isə kişibaz olurlar. Kürəvari qadın cinsindən kəsilənlər qadınlara (itirdikləri taya), kişi cinsindən kəsilənlər isə kişilərə meyl göstərirlər (və bu sonuncular ən yaxşı oğlanlar, kişilər olmaqla təbiətləri etibar ilə ən igid və mərdlərdir). Təəssüf ki, öz tayını tapmaq çox müşkül məsələdir.

Burada "Görüş" filmində qəhrəmanlardan birinin oxuduğu mahnı yada düşür (Lütfiyar İmanovun səsi ilə):

*Deyirlər hər kəsin öz sevgisi var,
Qoşa yaranmışdır əzəldən onlar.
Ömrüm-günüm keçir, hardadır o yar?!
Onu birca dəfə görə biləydim,
Ona ürəyimi verə biləydim.*

İki tay bir-birini tapanda onları həyəcan, fəvqəladə yaxınlıq və sevgi hissləri bürüyür, onlar bir-birindən ayrılmaq istəmirlər. Onların bu istəyini şəh-vətlə, cinsi birləşmə ilə əlaqələndirmək birtərəfli, qeyri-dəqiq izah olardı. Onlar özləri bunu izah edə

bilmirlər. Kimsə (Hefest öz alətləri ilə) onlara desə ki, “bəlkə siz gecə-gündüz bir yerdə olmaq istəyirsiniz, sizi birləşdirə bilərəm, iki adamdan bir adam düzəldərəm ki, bir yerdə yaşayın, amma biriniz öləndə digəriniz də öləcəksiniz, o dünyaya birlikdə gedəcəksiniz; razısınızmu?”. Əminlik ki, onlar buna razı olacaqlar, “elə istədiyimiz bu idi” deyəcəklər. Səbəb: bizim başlanğıc təbiətimiz belədir, biz bir bütöv olmuşuq. Beləliklə, sevgi - bütövlük yangısı, bütövlüyə can atmaq deməkdir.

Bizdə olmayanı əldə etmək ehtirası və ölümsüzlük

Sokrates: Sevgi həmişə kiməsə, nəyəse sevgidir, ehtiyac duyduğun bir şeyi əldə etmək istəyidir. Hətta, tək bu günün deyil, gələcək ehtiyacın da ödənilməsi arzusudur; sağlam adam “sağlamlıq istəyirəm”, zəngin adam “var-dövlət istəyirəm” deyəndə, olan şeyi istəmək deyil, gələcəkdə də sağlam olmaq, var-dövlət sahibi olmaq arzusunu ifadə edir, çünki gələcəkdə bunlar olmaya da bilər...

Sokrates Diotima adlı müdrik qadınla söhbətini xatırlayır, sevginin təbiəti haqqında onun dediklərini Sokrates “öz gülcü daxilində”, “öz sözləri ilə” ziyafət üzvlərinə danışır. Platon ardıcıl dialoglar qurma üsulundan istifadə edir. Diotima Sokratesə danışdıqda, Sokrates Diotima'nın dediklərini ziyafətdə yada salır, həmin ziyafətdə iştirak etmiş olan Aristodem yanında qalan şəkildə Apollodor'a danışır və nəhayət, Apollodor çoxdan baş vermiş bu əhvalat haqqında Aristodemdən eşitdiklərini yada salaraq öz dostuna danışır.

Sevilən üstün və xoşbəxtdir, sevən isə yoxsul, qeyri-xoşbəxtdir və o, üstün və xoşbəxt olana qovuşmaq, yoxsulluğu atıb zənginliyə qovuşmaq istəyir, gözəlliyə çatmaq arzusundadır. Sevgi tanrısı Erosun atası zəngindir, tanrıdır, anası isə yoxsul dilənçidir. Bu səbəbdən Sevgi (Eros) yoxsuldur, ehtiyac içindədir, gözəl və zərif deyil, kobuddur, digər tərəfdən isə o, gözəlliyə və mükəmməliyə can atır, cəsür və güclüdür, öz ovunu ələ keçirmək üçün hər cür hiylələrə əl atır...Təbiətinə görə nə ölümlüdür, nə də ölümsüz. Ölürlər, dirilir, qazandıqlarını itirir, əslində nə zəngindir, nə yoxsul... O, müdrikliklə cahillik arasındadır, onların ortasındadır. Filosof da belədir – müdrikliklə cahil arasındadır. Cahil olan

Sevgi həmişə kiməsə, nəyəse sevgidir, ehtiyac duyduğun bir şeyi əldə etmək istəyidir. Hətta, tək bu günün deyil, gələcək ehtiyacın da ödənilməsi arzusudur.

özündən razıdır, müdrikiyə ehtiyac duymur və o, müdrikiyə can atan deyil. Digər tərəfdən, kim müdrikdirsə (Tanrılar!), o, təbii ki, müdrikiyə can atmır. Sevgi (Eros) filosof deyil, çünki o, müdrikiyin deyil, gözəlliyin vurğusudur. Fəlsəfə ilə ancaq müdriklərlə cahillər arasında duranlar məşğul olurlar. Eros da onlardandır, çünki onun atası müdrik və zəngindir, anasında isə bunların heç biri yoxdur.

Sevginin mövzusu, obyekt (yəni sevgili) gözəldir, zərifdir və mükəmməldir, ona qibtə etmək olar. Ancaq yaxşı olanı sevirlər.

Sevgi - əbədi xoşbəxt olmaq istəyidir. Bütün insanlar cismani, həmçinin ruhən hamilədirlər. Onlar müəyyən yaşa çatanda təbiət hamiləlikdən azad olmağı tələb edir. Cismani olan, kişi və qadının cinsi əlaqəsi ilə baş verir. Bu, ilahi işdir, mayalanma və doğum ölümlü olan insandakı ölümsüzlüyün meydana çıxmasıdır. Gözəlliyə yaxınlaşmaqla hamilə olan sevincə dolur, şənləşir, yeni birini dünyaya gətirir, çirkinliyə rast gələndə hamilə olan qüssələnir, üzünü döndərir, bətrinəki barı, məhsulu gecikdirir. Sevgi əbədi səadətə nail olmaqdır; səadətlə yanaşı ölümsüzlük də istəmirikmi?! Deməli, sevgi ölümsüzlüyə can atmaqdır.

Bəs bu Sevginin, şiddətli arzusunun, ehtirasın, tamahın səbəbi nədir? İnsanlar haqqında hələ düşünmək olar ki, onları ağıl bu işə vadar edir. Bəs bütün heyvanların - yerdəki və göydəkilərin bala doğumunda qeyri-adi vəziyyətə düşmələrinə nə demək olar? Heyvanlardakı sevgi həyəcanına, istək, coşqu və çirpintiya nə demək olar? Deməli, heyvanlarda da ölümlü təbiət mümkün qədər ölümsüz, əbədi olmaq istəyir. Buna isə ancaq doğmaqla, yenini meydana gətirməklə nail olmaq mümkündür. Elə insan özü də sabit deyil, heç vaxt o, həmin adam deyil, o, hər an dəyişir, uşaqlıqdan dəyişir, sonra həmişə nələrisə itirməyə, nələrisə qazanmağa başlayır, saç, sümük, qan, ümumiyyətlə, bədən,..., hətta ruh da dəyişir, vərdiş, rəy, arzu, sevinc, kədər, bilik,..., nəyə əmələ gəlir, nəyə itir. Yəni, insan həyatda ikən dəyişir, eyni qalmır (ilahi, əbədi olandan fərqli olaraq) və o, gedərkən özünə bənzərini qoyub gedir və bununla ölümsüzlüyə qovuşur. Məhz bu səbəbdən hər canlı məxluq öz təbiətinə görə öz övladları, nəslini haqqında düşünür.

Ölümsüzlüyə can atmanı göstərən daha bir misal: İnsanlar öz adlarını yüksək etmək, əbədi, ölümsüz şöhrətə malik olmaq və bu yolla ölümsüz olmaq istəyirlər. Bunun naminə hər əzaba qatlaşmaqdan, ölüm təhlükəsi ilə üzləşməkdən belə qorxmurlar, öz ailələrini də unuda bilirlər. Bunu cismani deyil, ruhi hamiləlik adlandırmaq olar. İçində, qəlbində bir ideyanı daşıyır, onu bəsləyir və yetkin insan olanda bu ideya məhsul verir, doğum baş tutur. Yaradıcı, ixtiraçı ruh özünə bənzərini, tayını tapanda sevinir, ideya, fikir doğulur. Axilles öləcəyini bilə-bilə dostu Patroklun intiqamını almağa getdi, Homer, Hesiod, qanunların atası Solon ölməzlərdir.

Sevginin doğru yolu nədir? Əvvəlcə cismani bir sevgi baş tutur, xoş duyğular əmələ gəlir... Sevən sonra başa düşür ki, bir bədən gözəlliyi digər bədən gözəlliyinə bənzəyir və düşünmək olar ki, ümumiyyətlə, bədən gözəllikləri eynidir. Yəni bütün gözəl bədənləri sevmək olar. Bu halda insanın konkret bədənə olan istəyi soyuyacaq (bunda mən nə görmüşəm?!), sevgi üçün bu konkret bədəni əhəmiyyətsiz, dəyərsiz sayacaq. Bundan sonra o, ruh, qəlb gözəlliyini bədən gözəlliyindən üstün tutacaq. Sifətə, bədəncə çox da gözəl olmayan, amma gözəl qəlbi olana rast gəlib onu sevməyə bilər. Xarici gözəllik ikinci plana keçir, yaş fərqi də silinir.

**Gözəl əməl,
gözəl iş sevgidən
doğur və sevgi
doğurur.**

74 yaşlı Goethe ilə 19 yaşlı Ulrike arasındakı sevgini və bu sonu vüsətsiz olan sevginin doğurduğu məşhur Marienbad elegiyasını yada salaq...

Gözəl əməl, gözəl iş sevgidən doğur və sevgi doğurur. Gündəlik qaygıları kənara qoyub elmlərə baş vuranda, insan sirli, möcüzəli, füsunkar gözəlliklə, elmin gözəlliyi ilə qarşılaşacaq. Bu zaman insan kiminsə, bir adamın gözəlliyinin qulu olmağı əhəmiyyətsiz sayacaq, gözəlliyin açıq dənizinə üz tutacaq, arası kəsilmədən müdrikiyə qovuşma içində olacaq, bol-bol şahənə nitqlər və fikirlər meydana çıxaracaq (doğacaq!), güc toplayacaq, kamilləşəcək... Bu yolun sonunda o, heyrətamiz bir gözəlliklə qarşılaşacaq - doğulmamış, ölməyən, dəyişməyən...

Platon əvvəlcə konkret sevgidən gözəllik və müdriklilik sevgisinə, yəni ideya sevgisinə keçir. Sonrakı kamilləşmə və heyrətamiz gözəllik deyəndə, Platonun nəyi nəzərdə tutduğu tam aydın deyil. Burada sonrakı dövrlərə xas olan sufi yolu yada düşür... Sonrakı cümlə də sanki bunu təsdiq edir.

Sevgiyə gedən yol budur (özün gedirsən və ya birinin köməyi ilə) - ayrı-ayrı gözəlliklərlə təmas və hər zaman, sanki pillələrlə, yuxarı qalxmaq. Bir cismani gözəllikdən ikincisinə, ikincisindən hamısına, cismani gözəlliklərdən gözəl işlərə, gözəl işlərdən gözəl elmlərə, nəzəriyyələrə və nəhayət, ən yüksək gözəlliyə qovuşmaqla gözəlliyin nə olduğunu anlayacaqsan və heyranlıq, heyrət səni bürüyəcək. Bu ali gözəlliyi saf, qarışıqsız, təhrif olunmamış, insan nəfsinin, insan baxışının toxunmadığı ilahi gözəlliyi bötöv görmək olsaydı, o insan o gözəlliyə dalmaqla əsl kamilliyi doğura bilərdi, ona tanrıların sevgisi nəsib olardı, o, ölümsüz olardı (hansısa bir insan ölümsüz ola bilərsə)...

"Ziyafət" və Sokratesin şəxsiyyəti

"Ziyafət" əsərinin bir əhəmiyyəti də Sokratesin həyatına aid çox maraqlı məlumatı özündə ehtiva etməsidir. Ziyafətin son hissəsində Alkibiades Sokrates və onun xarakteri haqqında çox maraqlı söhbət açır. Sokratesin əfsanəvi şəxsiyyətinin müəyyən çalarlarını görmək, həmçinin Platonun sevgi fəlsəfəsinin əsas ideyalarını Sokrates'in dili ilə söyləməsi baxımından əsərin bu hissəsi haqqında da qısa məlumat vermək məqsədəuyğun görünür.

Sokratesdən soruşublar: evlənim, ya evlənməyim? Cavab verib: Deyə bilmərəm. Amma hansını seçirsən seç, hər iki halda peşiman olacaqsan.

Alkibiades: Sokrates danışanda heyranlıqdan insanın gözləri dolur. Mənim utandığım tək insan odur, başımın bəlası olan bu adamın yanında sadə, ondan uzaqlaşanda alqış hərisi oluram. Gözəl gəncliyimlə onu yoldan çıxarmaq üçün çox çalışdım, alınmadı, axırda bədən gözəlliyimlə onu istədiyimi açıq dedim, ona sarıldım, faydası olmadı. Savaş zamanı heç kimin onun qədər aclığa dözdüyünü görmədim. İçkini çox sevməsə də, məcbur olanda hamıdan çox içə bilir və heç kim onu sərxoş görməyib. Hamı qorxunc qışda soyuqdan tir-tir əsəndə, o, buz üzərində rahatca ayaqyalın gəzirdi. Savaşda yaralandım, məni də, silahlarımı da daşdı. Ona qəhrəmanlıq nişanı verilməsini təklif etdim, amma onun başçılardan istəyi sayəsində həmin nişan mənə verildi. Savaş meydanında da təmkinli idi. Axilleus`a, Perikles`ə, hər kəsə bənzər, bərabər adam tapa bilərsiniz, Sokratesi heç bir insana bənzətmək mümkün deyil.

Söhbətimizin bu hissəsini Sokrateslə bağlı daha bir rəvayətlə bitirirəm. Sokratesdən soruşublar: evlənim, ya evlənməyim? Cavab verib: Deyə bilmərəm. Amma hansını seçirsən seç, hər iki halda peşiman olacaqsan.

Ailə və dövlət

Platonun sevgi fəlsəfəsinə bir əlavə olaraq, onun ailə və dövlət haqqında fikirlərinə müraciət etmək istəyirəm. Platonun əsas marağı siyasət fəlsəfəsi idi. Tək siyasi deyil, bir çox fəlsəfi (o cümlədən əxlaqa aid) problemlərin yer tutduğu "Dövlət" əsərində, eləcə də sonra gələn "Dövlət adamı" və fikirlərini yenidən təftiş edib nizama saldığı "Qanunlar" da öz siyasət fəlsəfəsini sistemli şəkildə inkişaf etdirmişdir. Yunanca orijinalda "Politeia" adlanan əsəri gah "Dövlət", gah da "Respublika" kimi də tərcümə edirlər. "Dövlət" və "Qanunlar" Platonun həcmcə iki ən böyük əsəridir, onların hər biri onun digər hər hansı əsərindən azı 3-4 dəfə böyükdür.

Platona görə demokratiya çoxlugun ağılsızlığıdır, ata uşaqlarından, müəllim şagirdlərdən, kişilər qadınlardan qorxurlar (Platon`un sevimli müəllimi Sokrates haqqında Afina demokratiyası, səsvərməyə əsaslanan məhkəmə ölüm qərarı çıxarmışdı və qərar yerinə yetirilmişdi). Tək demokratiya deyil, tiraniya, eləcə də zənginlərin və ya hərbcilərin hakimiyyətinə əsaslanan dövlət tipləri insanların təbii bərabərsizliklərinə əsaslanmadığı üçün təbii deyillər.

İdeal dövlət incəsənət və ədəbiyyatı təftiş etməli, pedaqoji cəhətdən ziyanlı olanları qadağan etməli, öz incəsənətini yaratmalıdır. Platonun siyasət fəlsəfəsini əslində bir təhsil proqramı kimi də şərh etmək mümkündür (insanları necə oxutmalı, tərbiyə etməli, yetişdirməli – bu cür məsələlər haqqında söhbət aqır).

**Tək
demokratiya deyil,
tiraniya, eləcə də
zənginlərin və ya
hərbçilərin
hakimiyyətinə
əsaslanan dövlət
tipləri insanların
təbii
bərabərsizliklərinə
əsaslanmadığı
üçün təbii deyillər.**

Ailənin təşkili də daxil olmaqla hər şey dövlətin əlində olmalıdır. Kişi-qadın əlaqələri də tənzim olunmalıdır - yaxşılar yaxşılarla, zəiflər zəiflərlə; seçmə heyvanları cütləşdiririk və yaxşı nəticələr əldə edirik-sə, bunu niyə insanlara tətbiq etməyəək?! İcazəsiz cütləşmədən doğulanlar və anadan qüsurlu doğulanlar öldürülməlidirlər. Qadınlar 20-40, kişilər 25-55 yaş arasında ikən evlilik qanuni sayılır və onların uşaqları ola bilər. Minimum yaş həddindən əvvəl və maksimum yaş həddindən sonra cütləşmə azaddır, lakin uşaq olmamalıdır. Qadınlar idarəetmədə kişilərlə eyni hüquqa malikdir, qadınların güc və qabiliyyətindən istifadə olunmalıdır. İdarəedənlər ailə qurmalıdırlar (?!). Qadınlar bir kişiye məxsus ola bilməzlər (yunanlarda, bir sıra hallarda, er ölümündən əvvəl dul qalacaq arvadı üçün yeni er seçmək hüququna malik idi). Ata uşağını, uşaq atasını tanımalıdır. Özəl mülkiyyət kimi özəl ailə də insanlar arasında qısqançlıq hissi və hirs yaradır, cəmiyyəti parçalayır. Uşaqlar ümumidir. Dövlət vətəndaşların tərbiyəsi ilə məşğul olmalıdır, uşaqlar xüsusi təhsil-tərbiyə sistemi ilə yetişdirilir.

G. Sarton Platonun bu fikirləri barədə açıq rəy söyləmişdir: "onun qadınlar və uşaqlar kommunizmini" ... "cinsi pozğunluqdan başqa heç cür izah edə bilmirəm".

Platon sonrakı "Qanunlar" əsərində bu "mükəmməl dövlət nümunəsini", ideal dövlət utopiyasının mütləqliyini xeyli yumşaltmışdı. O, məsələn, mülkiyyət və qadın ortaqlığını aradan qaldıraraq, mülkiyyətin istifadə üçün xalqa paylanmasını, filosof olmayan dövlət başçısının filosof müşavirə ehtiyacı olduğunu irəli sürmüş, sənət adamlarına qarşı senzuranı tövsiyələrlə əvəzləməyi mümkün saymışdı. İnsanların ilk cəmiyyəti əmələ gətmələrində tək ehtiyac deyil, insanların bir-birinə olan sevgisi də rol oynamışdı (xüsusilə sayıları az olanda).

Platondan sonra

Antik dövrdə heç kim Platon qədər sevgi fəlsəfəsi ilə maraqlanmamış, "Ziyafət" kimi sanballı əsər ortaya çıxarmamışdır.

Platonun tələbəsi və bütün dövrlərin ən böyük filosoflarından biri olan Aristotel əxlaq və siyasət haqqında düşünmüş, çox dəyərli, sonralar klassik sayılacaq əsərlər yazmışdır. Onun əxlaq fəlsəfəsinin baş əsəri "Nikomaxos əxlaqı" dır. Aristotel öz dövlət və insan problemini "Politika" və həmçinin "Nikomax etikası" əsərində şərh etmişdir. Əslində "Nikomax etikası" və "Politika" bir əsərin birinci və uyğun olaraq ikinci hissəsi kimi düşünülmüşdü. Aşağıdakı fikirlər əsasən "Politika" dandır.

Antik dövrdə heç kim Platon qədər sevgi fəlsəfəsi ilə maraqlanmamış, "Ziyafət" kimi sanballı əsər ortaya çıxarmamışdır.

"Platonik sevgi" sözünü bu günkü mənada ilk dəfə 1476-cı ildə İtaliyada Marsilio Fiçino (1433-1499) işlətməmiş, sonra "De amore" əsərində inkişaf etdirmişdir.

Aristotel Platona etiraz edir: hamıya məxsus olana (mülkiyyət olsun, ya qadın və uşaqlar) kim qayğı göstərəcək?! Qohumluğun bilinmədiyi cəmiyyətdə cinayətlər, o cümlədən adam öldürmə, oğurluq qat-qat çox olardı. Platonun ortaqlıq cəmiyyətində güclü sevgi duyğuları ola bilməz, baxın - "ata", "oğul" kimi müraciətlər nə qədər həərətlidir. Aristotel "qadınlar ümumi olsa təsərrüfatı kim idarə edər" kimi bir qədər qərribə əsaslandırılmalara da baş vurur. Övlad valideyni ilə, arvad əri ilə bərabər deyil, ikincilər birinciləri daha çox sevməlidirlər. Qadınları cəmiyyətin ikinci dərəcəli üzvü sayan Aristotel Spartanı pisləyərkən, onun qadınlara çox hüquq verdiyini də yada salır. Platon kimi Aristotel də təhsildə və dövlətdə nə zaman, harada və necə işlər görülməli olduğunu təfəssilatı ilə təsvir etməyə çalışmışdır (oxu materialları, rəsm və musiqi növləri, kimin nə vaxt kiminlə evlənəcəyi - kişilər 37, qadınlar 18 yaşda, uşaqların nə vaxt doğulması və onların hansılarının öldürülməyib sağ qalması,...).

Aristotelə görə, sevgi hissi ehtirasdan, şiddətli arzudan deyil, əsasən, dostluqdan qidalanır. Elə sevginin məqsədi də dostluqdur. Kişinin bu, qadının digər işi var, onlar birlikdə olmaqla bir-birinə dayaq olur, birgə işə öz töhfələrini verirlər.

Həm də psixoloji bir əsər olan "Ritorika"da Aristotel yaş psixologiyasına baş vurur, gənc, orta yaşlı və yaşlı insanların xarakteristik cizgilərini verir. Gənclik ehtiras, güclü hissiyat deməkdir. Gənclər sərt və ya tərs xasiyyətli, amma saf üreklidirlər, ədaləti sevirlər. Gənclər idealist və utancaqdırlar. Lazımlı, faydalı şeylərdən çox göstərici, hörmət doğura bilən hərəkətə, işə can atırlar. Hələ çox aldadılmadıqlarına görə başqalarına asanca inanır, güvənirlər. Bilmədikləri üçün bir sıra pis şeylərə pis kimi baxırlar. Ağilları ilə deyil, duyğuları ilə hərəkət edirlər. Çox yaşamış, çox aldadılmış, çox səhvlər buraxmış yaşlı insanlar isə çox şeyə inanmır, ehtiyatlı davranırlar. Hər şeyin pis tərəfini görürlər. Aristotel kübarlar (soylu doğum; məğrur), zənginlər (saymazıyana, özünügöstərmə, başqalarına qarşı həssas olmayan,...) və güclülərin də surətlərini cızır.

Plutarxos və ya Plutarx (təqribən "-46" - təqribən "-120/-127") məşhur yunan və romalıların müqayisəli həyatları haqqında əsəri ilə İntibah dövründən başlayaraq ən çox oxunan qədim müəlliflərdən biri (birincisi?!) sayılır. O, sevgi və ər-arvad münasibətləri haqqında da yazmışdır. Burada Plutarxın "Ər-arvadlara nəsihət" əsərindən bir kiçik rəvayət ilə kifayətlənirəm. Filip'in güclə öz yatağına aparmaq istədiyi bir qadın ona yalvarmışdı: "Məni burax! Qaranlıqda bütün qadınlar eynidirlər".

"Platonik sevgi" sözünü bu günkü mənada ilk dəfə 1476-cı ildə İtaliyada Marsilio Fiçino (1433-1499) işlətməmiş, sonra "De amore" əsərində inkişaf etdirmişdir. Əslində isə Platon bu ("Platonik sevgi") barədə çox söz deməmiş, sadəcə ruhu yox, bədəni sevməyin yaxşı olmadığını söyləmişdir.